МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ
УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
«ПОЛОЦКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ»

ТРУДЫ

МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПОЛОЦКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Основан в 2004 г.

Выпуск 6

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Литературоведение и культурология
Лингвистика, иностранные языки
Философия и социология
История

Новополоцк

2004

УДК 27(476)

УНІЯЦТВА НА БЕЛАРУСІ: ВЫПАДКОВАСЦЬ, ЗАКАНАМЕРНАСЦЬ, АЛЬТЭРНАТЫВА?

В.У. ЧАРАЎКО
Прадстаўлена: канд. гіст. навук, дац. В.І. ШАЙКОЎ

У артыкуле зроблена спроба прааналізаваць дауніяцкую канфесійную гісторыю Вялікага княства Літоўскага і даць яе перыядызацыю. Рэлігійная гісторыя Вялікага княства Літоўскага разглядаецца як узаемадзеянне верацярпімасці і уніяцкай ідэі – двух аднолькава магчымых шляхоў развіцця.

Працэс павелічэння колькасці вернікаў, які адбываецца зараз на Беларусі, абудзіў цікавасць да рэлігійнай гісторыі. Насельніцтва беларускіх зямель здаўна з'яўлялася шматканфесійным. Пытанне аб тым, чым была на Беларусі уніяцкая царква – выпадковасцю, заканамернасцю ці альтэрнатывай – складанае і супярэчлівае.

На сёняшні дзень можна вылучыць тры асноўныя падыходы да гэтай праблемы. У дарэвалюцыйнай расійскай і савецкай гістарыяграфіі пануючай з'яўлялася думка аб выпадковасці ўзнікнення уніяцкай царквы [1, 2]. Унія 1596 года падавалася выключна як змова Ватыкана са жменькай праваслаўных іерархаў-рэнегатаў. Пры гэтым недаацэньваліся культурныя сувязі Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ) з Захадам. Належнай увагі не надавалася гісторыі уніяцкай ідэі ў ВКЛ.

У сучаснай беларускай гістарыяграфіі распаўсюджана меркаванне аб заканамернасці Брэсцкай уніі, прычым ідэя яе ажыццяўлення нібыта «выйшла з беларуска-ўкраінскіх патрыятычных колаў» [3, с. 68]. Выканаўцы уніі нярэдка празмерна ідэалізуюцца, а роля Ватыкана ў заключэнні саюза 1596 года памяньшаецца [3, с. 64, 66 – 67, 70; 4, с. 418].

Аўтар трэцяга падыхода, С.А. Падокшын, лічыць унію альтэрнатывай верацярпімасці [5, с. 37 – 39]. Дауніяцкую канфесійную гісторыю ВКЛ у такім выпадку можна разглядаць як узаемадзеянне верацярпімасці і уніяцкай ідэі.

Мэтазгодным уяўляецца прааналізаваць рэлігійную гісторыю Княства да 1596 года і вылучыць асноўныя яе перыяды.

Геапалітычнае становішча ВКЛ шмат у чым прадвызначыла асаблівасці яго развіцця [4, с. 390]. На ўсходзе ад Вялікага княства замацавалася праваслаўе. Улічваючы спецыфіку сярэднявечча, яно стала дзяржаўнай ідэалогіяй, падмацоўвала і асвячала свецкую ўладу. На захадзе аналагічную ролю выконвала замацаваўшаеся там каталіцтва.

З самага пачатку ВКЛ было шматканфесійнай дзяржавай, бо ў ім побач пражывалі язычнікі і праваслаўныя [4, с. 391]. Неабходны быў мір паміж імі – інакш дзяржава проста не змагла б існаваць, тым больш на пачатковым этапе. Разумеючы гэта, вялікія князі прытрымліваліся верацярпімасці, якая нарэшце была ўзведзена Гедымінам у статус дзяржаўнай палітыкі [6, с. 153]. Гэта дае падставу вызначыць пачатак **перыяда «паганскай талерантнасці»**. Паганскай – бо яна вынікала з традыцый язычніцкай верацярпімасці.

Вялікаму княству Літоўскаму неабходна была адзіная рэлігія ў якасці дзяржаўнай ідэалогіі. Паколькі паганства не адпавядала актуальным патрэбам ВКЛ, такой рэлігіяй мусіла стаць праваслаўе. Тым больш, што актыўная ўсходняя палітыка Вялікага княства прыводзіла да ўзрастання ў ім долі славянскіх, праваслаўных зямель. Улічваючы гэта, Альгерд спрыяў хрысціянізацыі паганскага насельніцтва ВКЛ не парываючы, аднак, з талерантнасцю, каб не ўносіць раскол у грамадства. Рэальным падавалася канчатковае хрышчэнне ў праваслаўе і славянізацыя балтаў, што пераўтварыла б Княства ў этнічна і рэлігійна маналітную дзяржаву [4, с. 392]. Праваслаўе стала б дзяржаўнай рэлігіяй, а ўлічваючы спецыфіку сярэднявечча – і дзяржаўнай ідэалогіяй ВКЛ.

Перад наступнікам Альгерда Ягайлам паўстала неабходнасць заключэння саюза або з Масквой, або з Кракавам. Больш карысці, здавалася, мог прынесці другі варыянт. Таму ў 1385 годзе была заключана Крэўская унія [4, с. 224 – 225]. Перад дзяржаўнай ідэалогіяй ВКЛ паўстала задача не толькі кансалідаваць насельніцтва ўнутры Княства, але і падмацаваць саюз з Польшчай. Праваслаўе ў такой якасці не падыходзіла. Заставалася каталіцтва, якое павінна было стаць дзяржаўнай рэлігіяй Вялікага княства. Касцёл і каталіцкая феадальная знаць у ВКЛ атрымалі льготы, праводзілася акаталічванне насельніцтва [6, с. 83, 153]. Пачаўся **перыяд рэлігійнага радыкалізму**.

Наданне прывілеяў каталіцкай меншасці ўсхвалявала праваслаўную большасць феадалаў ВКЛ, якая небеспадстаўна ўбачыла ў гэтым імкненне Польшчы падпарадкаваць Княства. Праваслаўныя феадалы не змірыліся з пракаталіцкай палітыкай Ягайлы. Барацьбу за дзяржаўную незалежнасць ВКЛ узначаліў Вітаўт. Калі ён у 1392 годзе прыйшоў да ўлады, можна было чакаць змены канфесійнай палітыкі. Гэтага не адбылося. Знешнепалітычныя абставіны не дазвалялі разарваць Крэўскае пагадненне. У 1396 годзе па ініцыятыве Ягайлы абмяркоўвалася магчымасць заключэння уніі паміж праваслаўнай і каталіцкай цэрквамі. Унія давала яму ідэалагічную базу (адзіную рэлігію) для аб'яднання ВКЛ і Польшчы. Але развіцця гэта ідэя на той час не атрымала [5, с. 26; 7, с. 223 – 224; 8, с. 108 – 109].

У 1418 годзе зноў адбылася спроба ажыццяўлення уніі, на гэты раз па ініцыятыве Вітаўта, які бачыў у ёй сродак кансалідацыі грамадства ВКЛ [6, с. 93]. Кіраўнік спецыяльна створанай Літоўскай мітраполіі Грыгорый Цамблак накіраваўся на Канстанцкі сабор. Прапанаваны ім план аб'яднання праваслаўя і каталіцтва не задаволіў ні папства, ні большасць праваслаўных іерархаў. Уніі не адбылося [3, с. 19 – 21; 5, с. 11, 28; 6, с. 93].

Пасля смерці Вітаўта Вялікім князем стаў Свідрыгайла – выразнік інтарэсаў праваслаўнай знаці [6, с. 96]. У выніку змовы каталіцкай арыстакратыі ён страціў пасад. Спрабуючы вярнуць яго, эксманарх марна спрабаваў ажыццявіць уніяцкую ідэю. Новы гаспадар Жыгімонт Кейстутавіч прыняў пэўныя меры па ўраўнаванню ў правах католікаў і праваслаўных. За сваю непаслядоўную дзяржаўную палітыку ён паплаціўся жыццём [6, с. 96 – 100]. Грамадская нестабільнасць захавалася.

Рэлігійны радыкалізм паказаў сваю небяспеку як у каталіцкім, так і ў праваслаўным выкананнях. Таму манархі, якія кіравалі пасля Жыгімонта Кейстутавіча, вялі больш гнуткую, кампрамісную палітыку. Праваслаўныя феадалы былі часткова ўраўнаваны ў правах з каталіцкімі. Нягледзячы на некалькі безвыніковых спроб рэалізацыі уніі пры Казіміры і Аляксандры Казіміравічы, магістральным застаўся накірунак верацярпімасці. Ды і навошта была унія? Падчас войнаў з праваслаўнай Маскоўскай дзяржавай праваслаўная знаць ВКЛ захоўвала вернасць католіку-гаспадару. Лаяльнасць яму ў час падобных канфліктаў выказвалі самі праваслаўныя іерархі. У той час, як спробы рэалізацыі уніі абвастралі этнарэлігійныя супярэчнасці і давалі ўзмацняўшайся Маскве падставу для ўмяшання ва ўнутраныя справы сваёй заходняй суседкі – «абарону» праваслаўных ВКЛ [5, с. 29 – 30, 92; 6, с. 114, 160 – 161; 9, с. 41 – 43]. Праўленне Казіміра, Аляксандра і Жыгімонта I можна вызначыць як **перыяд біканфесійна-парытэтнай талерантнасці**. Біканфесійна-парытэтнай – бо верацярпімасць грунтавалася на прызнанні роўнымі дзвюх асноўных плыняў хрысціянства: праваслаўя і каталіцтва.

Пры Жыгімонце II Аўгусце прынцып рэлігійнай талерантнасці стаў дамінуючым [5, с. 38]. Гэта было выклікана з'яўленнем у ВКЛ пратэстантызму – трэцяй уплывовай хрысціянскай плыні (дакладней, групы плыняў). Найбольшае пашырэнне на беларускіх землях набыў кальвінізм [6, с. 224]. Надышоў **перыяд поліканфесійнай талерантнасці**. Ён быў нядоўгім.

З пачаткам контррэфармацыі звязаны паступовы адыход ад верацярпімасці. Намаганнямі каталіцкіх іерархаў і ўрада Рэчы Паспалітай у дзяржаве разбуралася поліканфесійная талерантная мадэль. У якасці замены ёй прапаноўвалася унія, якую папства, урады ВКЛ і Рэчы Паспалітай, праваслаўныя епіскапы разумелі кожны па-свойму і мелі наконт яе розныя планы. Інтарэсы бакоў супадалі на стадыі ажыццяўлення уніяцкай ідэі, таму бакі аб'ядналі свае намаганні. У ВКЛ папулярнасцю карысталася ідэя гуманістычна-рэнесанснай уніі [4, с. 417 – 418; 5, с. 11, 41]. Прапанаваны лакальны контррэфармацыйны варыянт з'яўляўся больш рэалістычным, але менш прыцягальным і папулярным. Таму, каб не выклікаць супрацьдзеяння, творцы уніі дзейнічалі сакрэтна. Вынікам стала Брэсцкая унія 1596 года, якая распачала ў ВКЛ **перыяд каталіцка-уніяцкага дамінавання**.

Відавочна, што ў перыяд да 1596 года ў ВКЛ адбывалася барацьба двух альтэрнатыўных курсаў канфесійнай дзяржаўнай палітыкі: верацярпімага і уніяцкага. Талерантнасць засведчыла сваю прагрэсіўнасць і перспектыўнасць. Уніяцкая ідэя разглядалася і прагназавалася ў якасці больш аптымальнай. Таму кіраўніцтва Рэчы Паспалітай і ВКЛ пайшло на заключэнне Брэсцкай уніі. З'яўленне уніяцкай царквы на Беларусі, такім чынам, не было выпадковым, але не з'яўлялася і адзіна магчымым варыянтам развіцця канфесійнай гісторыі ВКЛ. Узнікненне уніяцтва абумоўлена выбарам аднаго з двух магчымых шляхоў развіцця.

ЛІТАРАТУРА

1. Карамзин Н.М. История государства Российского. – М.: Эксмо, 2003. – 1024 с.: ил.
2. Дмитрук К.Е. Униатские крестоносцы: вчера и сегодня. – М.: Политиздат, 1988. – 381с.: ил.
3. Марозава С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596 – 1839 гг.); Пад навук. рэд. У.М. Конана. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 352 с.
4. Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да кан. XVIII ст.: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн: РІВШ БДУ, 2000. – 656 с.
5. Падокшын С.А. Унія. Дзяржаўнасць. Культура (Філасофска-гістарычны аналіз). – 2-е выд. – Мн.: Бел. навука, 2000. – 111 с.
6. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да кан. XVIII ст. – Мн.: Энцыклапедыкс, 2001. – 412 с.: іл.
7. Ермаловіч М.І. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. – 2-е выд. – Мн.: Беллітфонд, 2003. – 448 с.: іл.
8. Гісторыя Беларусі: Падруч.: У 2 ч. Ч. 1: Ад старажытных часоў – па люты 1917 г. / Я.К. Новік, Г.С. Марцуль, І.Л. Качалаў і інш.; Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн.: Выш. шк., 2003. – 416 с.: іл.
9. З гісторыі уніяцтва на Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / С. Марозава, Т. Казакова, Ю. Бохан і інш.; Пад рэд. М.В. Біча, П.А. Лойкі. – Мн.: Экаперспектыва, 1996. – 134 с.